

Kieliposti 3/1987

Matti Sarmela

TIETOTEKNOLOGIA JA SUOMALAINEN KULTTUURI

Mikä on tulevaisuuden kulttuuri? Entä Suomen asema siinä? Huuhtoutuuko kansallinen kulttuurimme maailmankartalta? Tätä pohtii kulttuuri-antropologi Matti Sarmela artikkelissaan.

KULTTUURIEKOLOGIAN NÄKÖKULMA

Kulttuureita, kuten luonnon elinyhteisöjäkin, voidaan tarkastella ekosysteeminä, jotka kokonaisuuksina sopeutuvat ympäristöönsä. Ihmisen ekosysteeminä kulttuurilla on kunakin aikakautena ollut omat taloudelliset, sosiaaliset ja henkiset rakenteensa — myös oma tiedon järjestelmänsä. Kun teknologia tai ekosysteemiin vaikuttava ympäristö muuttuu, kulttuurijärjestelmä sopeutuu siihen. Muutoksessa syntyy uusi ekosysteemi, jossa vanhat rakenteet eivät enää toimi. Kaikissa kulttuurimuodoissa on ollut omat ekologiset voittajansa ja häviäjensä; jokaisen muutosprosessin aikana nousevat uudet voittajaryhmät, jotka määräävät, mikä on tulevaisuuden kulttuuri.

PAIKALLISET JÄRJESTELMÄT

Luontoiskulttuurien aikakaudella yhteisöjen elinkeinot, tekniikka ja tiedon järjestelmä sopeutuivat niiden omaan fyysiseen ympäristöön. Toimeentulon täytyi perustua lähes kokonaan oman maantieteellisen ympäristön tarjoamiin mahdollisuuksiin. Ihminen hallitsi yhteisönsä perinteiset elinkeinot, teknisen tiedon ja sosiaaliset suhteet. Kulttuuri

oli traditiota, tietoa ja taitoa, joka opittiin kasvamalla eli enkulturoitumalla yhteisöön, eri sukupuolten ja ikäryhmien rooleihin ja töihin. Ihminen jäseni itsensä osaksi yhteisöään ja hänellä oli syntymästään saakka paikka sen jäsenenä.

Luontoiskulttuurien aikana tieto säilyi ihmisen muistissa. Yhteisöjen elämäntilfilosofia, tieto ja taito siirtyivät sukupolvelta toiselle kertomuksina, sananlaskuina, runoina ja sukuuetteloina. Muisti hioi kieltä, joka eri tiedonlajeissa sai oman rytminsä ja esitystapansa. Ympäristö kuvattiin sanoilla, nimityksillä ja kielikuvilla. Mitä tärkeämpi jokin elämänalue sitä monipuolisemmaksi kehittyi kuvaileva ja yksilöivä ilmaisu. Ihminen puhui murrettaan ja uskoi olemassaolon järjestyksen perinteisiin selityksiin. Kieli, ajattelu ja tieto tukivat paikallista ekosysteemiä. Monet luonnonkansat sopeutuivat aikojen kuluessa äärimmäisiin ympäristöolosuhteisiin ja loivat sen kulttuurien moninaisuuden, joka maailmassa on ollut.

MASSATUOTANTO JOHTI KESKITTYMISEEN

Toisessa teollisessa murroksessa, siirryttäessä massatuotantoon, ympäristö on muuttunut ei-paikalliseksi. Yhteisöt,

valtiot ja yksityiset ihmiset sopeutuvat tieteellis-tekniseen kehitykseen ja maailmankaupan hallitsemaan teknoympäristöön. Teollisten maiden tuotanto perustuu raaka-aineiden ja energian (öljyn) siirtämiseen periferioista (ns. kehitysmaista tai kehitysalueilta) metropoleihin, kulttuurin keskuksiin. Tieteellistekninen tieto ja taito on samanlaista kaikkialla maailmassa. Tuotantorakenteiden yhdenmukaistuessa muuttuvat myös yhteiskuntien hallinnolliset, poliittiset ja sosiaaliset laitokset yhä yhdenmukaisemmiksi, samoin korkeakulttuuria ylläpitävät instituutiot: koululaitos, tiede, taide ja viihde.

Länsimaisen yhteiskunnan voima on perustunut keskittämiseen, ja keskitetyn kulttuurin perusrakenne on organisaatio, ei enää paikallinen yhteisö. Teollista yhteiskuntaa hallitsevat taloudelliset, poliittiset ja ideologiset koneistot, jotka ovat monopolisoineet alansa kansainvälisen kehityksen. Keskitettyjen koneistojen on jatkuvasti lisättävä tuottavuutta ja sopeuduttava yhä yhdenmukaisempaan kansainväliseen tulevaisuuteen.

MERITOKRAATTIEN ESIINMARSSI

Keskitetyssä kulttuurissa paikallinen muistitieto muuttui kansainväliseksi kirjatieoksi. Muistin sijalla on kirjasto, murteiden tilalla yleiskieli. Siirtyminen uuteen tietojärjestelmään on merkinnyt uuden tietoliittimen valtaantuloa. Ekologinen voittaja on kirjoitettuun kulttuuriin, teoreettiseen koulutukseen ja organisaatioon sopeutunut oppi-ihminen, meritokraatti.

Tieto saa uudet rakenteet, jotka toimivat ei-paikallisessa järjestelmässä. Ympäristö jäsennetään numeroilla. Se on numeroituja hallinto-, koulu- ja postipiirejä, osastoja, tasoja ja tavarakoodeja. Ihmisetkin erotetaan toisistaan numeroilla. Kulttuuri on täynnä mitta- ja

vertailulukuja: bruttokansantuotteita, kulutustilastoja, kehityskäyriä. Tyypillinen meritokraatti luo delokaalista tieteellis-teknistä kehitystä, rakentaa standardoituja teknoympäristöjä, liukuhihna-, huoltoasema-, palvelu- ja virastokulttuuria, jonka tulee vastata kansainvälisiä vaatimuksia. Ekotyypinä meritokraatti edustaa ulkoa ohjattua ihmistä; hänet on opetettu tottelemaan organisaatiota ja ylhäältä annettavaa tietoa. Sopeutuessaan kansainväliseen kehitykseen meritokratia ottaa kulttuurimallit aina ulkopuolelta, metropoleista. Kehitysjohtajien valta perustuu kansakulttuurin tuhoamiseen.

KESKITTYMINEN JATKUU

Kolmas teollinen kulttuurikausi tulee ilmeisesti olemaan globaali avaruuskulttuuri, maailmanlaajuinen tietoyhteiskunta, jonka perustana ovat avaruusteknologia, automaattinen massatuotanto ja suuret tietokoneille siirretyt maailmantiedostot. Muutama automaattinen mammuttilaitos kykenee huolehtimaan maailman massoille välttämättömien kulutustavaroiden tuottamisesta. Kulttuurin välineet ovat kaikkialla samoja. Tiedonvälitys keskittyy satelliitti- ja kaapeliverkostoihin, joita hallitsevat suurvaltojen tuotantokoneistot, tieteellistekniset ja taloudelliset suurinstituutiot, globaali tieto- ja tajuntateollisuus. Suurvalloissa avaruuden valtaaminen katsotaan historiallisesti välttämättömäksi, siihen perustuu länsimaisen kehityksen tulevaisuus.

Tietokoneet ja satelliittitekniikka tekevät mahdolliseksi hallita yhä suurempia taloudellisia ja kulttuurisia järjestelmiä; tietokoneen historiallinen tehtävä on maailmankulttuurin toteuttaminen. Mammuttimaisessa järjestelmässä ihminen on yhä mitättömämpi osa koneistoa, eivätkä tavallinen ihminen tai paikallinen yhteisö voi koskaan enää hallita ympäristöään niin kuin luontokulttuurien aikakaudella.

Seuraavat sukupolvet sopeutuvat ympäristöön, josta puuttuu kokonaan paikallisuus ja myös luonto sen alkuperäisessä merkityksessä. Kulttuuriekologinen sopeutuminen tuottaa jälleen uudet rakenteet, eikä tarvitse olla suuri ennustaja kuvitellakseen, millaisia ovat tulevaisuuden näkymät. Taloudellinen ja teknologinen maailmankulttuuri on jo olemassa, ja satelliittitelevision aikakaudella tapahtuu lopullinen kulttuurin yhdentyminen.

SUORITTAJAT JA KULUTTAJAT

Globaali kulttuurijärjestelmä jakaa ihmiset yhä selvemmin kahteen luokkaan: kansainvälisiin suorittajiin ja kuluttajiin, joiden yhteiskunnallisena velvollisuutena on kuluttaa kulttuuria ja ottaa vastaan palveluja. Järjestelmän ekologista voittajia ovat ne, jotka yhä häikäilemättömämmin nousevat koneistoissa, osaavat vaikuttaa, myydä, pelata poliittista peliä ja alistaa massat oman organisaationsa valtapiiriin. Tulevaisuuden ekosysteemissä eivät ole vastakkain yhteiskuntaluokat vaan eri alojen keskiteytet organisaatiot, jotka käyvät valtataistelua globaalien kulttuuriympäristön resursseista, yhä harvemmiksi käyvistä työpaikoista ja yhteiskunnallisista asemista.

Avaruusajan informaatiokoneistoissa nousee uusi ihmistyyppien valtalaji, tiedostomeritokraatit, informaatiotähdet, TV-presidentit, TV-jumalat ja maailmannäyttämöiden suoritusidolit. Uusien kulttuurityyppien perusmallit löytyvät jo USA:n televisiolähetysten ihmisgalleriasta. Taloudellisten, poliittisten ja uskonnollisten johtajien tulee oilla TV-vaikuttajia ja vastata massojen odotuksia oikeista roolipersonallisuuksista, voittaja on suurin narsisti kaikkien pienten narsistien yläpuolella.

Imeväisiästä lähtien kansalaiset testataan ja kortistoidaan. Maailman kaikille lapsille opetetaan sama tieteellis-tekni-

nen käsitys luonnosta ja ympäristöstä, samat kuvitelmat siitä, mikä on oikeaa kulttuuria ja taidetta tai minkälainen on oikea ihmisarvoinen elinympäristö. Kaikkiällä ihmiset käyttävät samoja kulttuurin tuotteita, katsovat samoja televisio-ohjelmia ja kuuntelevat samaa muotimusiikkia.

UNIVERSAALI TAJUNTA

Omassa lokerossaan elävä tietoyhteiskunnan informaatiopäite eli tavallinen ihminen saa lähes kaiken kokemuksensa henkilökohtaisista sähköisistä kulttivälineistään. Ihmiskontaktitkin ovat väli-neellisiä, puhutaan näköpuhelimien ja monitorien ihmiskuville. Video- ja televisiomaailmassaan tietoyhteiskunnan kuluttaja tulee epäilemättä nauttimaan maailman korkeatasoisimmasta taiteesta ja tieteestä, elämän mukavuudesta, mutta todellista merkitystä on vain yleismaailmallisilla rakenteilla. Kulttuuria ovat maailmanjohtajien informaatioriitit — maailmanidolien palvonta — ja globaalit suoritusnäytelmät, kuten maailmankisat, joita seuraa miljardi, kaksi tai kolme miljardia TV-katselijaa.

Elämysteollisuudella ei ole rajoja. Viisiomaailmassa palveluyhteiskunnan jäsenet voivat kokea kaiken astumatta ulos lokerostaan, TV- ja videoihminen tuskin voi enää löytääkään todellista luontoa tai erilaisia vieraita kansoja. Yksityisen ihmisen minuus tulee olemaan kuin muotivaate, joka suunnitellaan ja luodaan illuusioiteollisuuden koneistoissa ulkopuolella harmaan todellisuuden. Ihmiskunta on saavuttanut lopullisen ykseyden: sillä on yksi usko, yksi persoona ja lopullinen käsitys korkeimpana olentona olemisesta.

Avaruusyhteiskunnassa kulttuuri on todellisuuden hävittämistä, veräytymistä visiomaailmaan, ja sillä on lähes sama tehtävä kuin huumeilla: se pitää massat rauhallisina. Kulttuuria tarvitaan ympäristöstään vieraantuneen B-ihmisen unohtamiseen, eliminoimiseen. Valta on kulttuuria.

AVARUUSAJAN FEODALISMI

Mitä hyvänsä tieteen saavutukset tulevaisuudessa ovatkin, avaruusteknologiaa ei luoda paikalliskulttuureita tai kansaa varten. Globaalit teknojärjestelmät tulevat elämään oman säätelymekanisminsa varassa niin kuin hillittömästi kasvava sotateknologiakin. Avaruusajan yhteiskunta synnyttää uuden maailmanvallan muodon, kulttuuri-imperialismin. Ressursien kasaantuminen on aina merkinnyt alistussuhteita, jotka vähitellen johtavat pysyviin ekologiisiin pyramideihin, kunkin ajan feodalismiin. Suomen kaltaiset pienet maat oppivat ymmärtämään suurvaltapolitiikan todellista filosofiaa: se joka hallitsee informaatioteollisuutta, hallitsee totuutta.

Uudessa tietoteknokratiassa jatkuu kulttuurin keskittyminen. Kaikilla yhteiskunnan alueilla luodaan yhä kovempia ylimitoitettuja tehokkuuskoneistoja, suljettuja organisaatioita, jotka valvovat alansa tietoja ja koulutusta, pitävät yllä tiukkoja kompetenssivaatimuksia ja jyrkkiä sisäisiä alistussuhteita. Ihmisenä olemisen ja menestymisen ehtona on koneiston uskollinen palveleminen ja sen edun asettaminen yhteisen edun edelle.

SULAUTUUKO SUOMALAISSUUS?

Mitä tapahtuu, kun kaikki 200 taivaskanavaa syöttävät suomalaisiin koteihin yötä päivää kaupallista ja ideologista maailmankulttuuria? Onko kysymys suomalaisen kokemusmaailman avartumisesta vai alistumisesta totaaliseen kulttuuri-imperialismiin, joka pesee Suomen puhtaaksi kaikista kansallisista ominaispiirteistä.

Globaalissa informaatiojärjestelmässä suomen kielellä tuskin on todellista merkitystä. Maailmanlaajuiset ATK-järjestelmät, satelliittiviestintä ja massajärjestelmät, satelliittiviestintä ja manner-

kulttuurin tuotantokoneistot eivät toimi suomen kielellä. Ylikansallisessa televisioverkostossa suomalaisuus on samassa asemassa kuin saamelaisuus tänä päivänä. Kolmen — viiden sukupolven kuluessa Suomi mukautuu kiinteäksi osaksi maailmanjärjestelmää. Tulevaisuuden avaruusaikakaudella Suomi on syrjäinen markkina-alue, joka ei itse määrää taloudellisesta, sosiaalisesta eikä kulttuurisesta kehityksestään.

Rakenteellisesti ja todellisuudessa siis kulttuurisesti Suomi on jo nyt kuin Pikku-Amerikka tai mikä hyvänsä teollinen kehitysvaltio, joka kahdessa — kolmessa vuosikymmenessä on hävittänyt melkein kaiken omaleimaisesta paikalliskulttuuristaan, vuosisatojen historiallisen perintönsä. Suomalainen tietoteollisuus on jo rakenteeltaan ja sisällöltäänkin kansainvälistä massakulttuuria.

Joukkoviestinnän vaikutusta suomalaisen kansankulttuuriin ei ole paljoakaan seurattu, mutta esim. Tietoteknologia ja elämäntapa -tutkimus näyttäisi osoittavan, että viestintävälineet ovat jo kiinteä osa arkielämää niin maalla kuin kaupungissakin. Aamulehti, radio ja televisio säätelevät päivärytmin työajan ulkopuolella. Viestintävirta alkaa aamulla ja se katkaistaan illalla, kun televisio pannaan kiinni. Radio on auki päivisin, ja ohjelmien alkaessa aukkaistaan televisio — katsottiinpa sitä tai ei. Erilaiset rock-radiot, jollaisiksi paikallisradiotkin ovat muodostuneet, ovat taustahälyä, jota ilman etenkin nuoriso tuntee joutuvansa jonkinlaiseen tyhjiyteen, jopa hermostollisesti kestäättömään tilaan. Televisio-ohjelmista noin 80 % on nykyisin ulkomaisia, ja tulevaisuudessa yhä suurempi osa suomalaisten päivittäisistä kulttuurikokemuksista on sisällöltään ja kieleltään vierasta, ylikansallista. Suomessakin lapset elävät jo nyt kansainvälisessä ympäristössä niin koulussa kuin kotona. Suomalainen ei enää ole ihmistyyppi, jonka kadulla erottaisi eurooppalaisesta tai pohjoisamerikkalaisesta. Arkinen standardikulttuuri on sa-

Arkinen standardikulttuuri

ma kaikissa teollistuneissa kehitysvaltioissa.

Musiikki, televisio ja video ovat tuottaneet samanlaisen nuorisokulttuurin: yhteisen angloamerikkalaisen viestintäkielen, yhteiset eleet, ilmeet, yhteiset symbolit ja idolit. Angloamerikkalainen kulttuurivaikutus on tunkeutunut kaikkialle suomalaiseseen elämänmuotoon. Englannin kieli on jo nyt Suomenkin sakraalikieli, jolla ilmaistaan olennaisimmat, arvokkaimmat ja rakkaimmat asiat. Englannin kieli on lähes kaiken ammatillisen sanaston perusta, ja sillä nimitetään yhä useammin veneet, kesämökkit, lemmikkieläimet — asiat, joilla on omistajilleen erityistä tunnearvoa. Liikemaailmassa tuotteet, ravintolat, ideat tai kaupalliset unelmat on jo kauan markkinoitu vieraila nimillä ja iskusanoilla. Suomen kieli on jonkinlainen profaani rahvaan kieli, jolla on yhä vähäisempi asema kulttuurisesti merkityksellisen ympäristön jäsentämisessä. Angloamerikkalaisuus on paljon muuta kuin yksittäisiä sanoja ja käsitteitä. Jokaisen ilmaisun taustalla on uusi ajatusrakenne (kognitio) ja tapa tiedostaa ympäristö.

Talouselämän, tieteen ja taiteen eliittiryhmät ovat ryhtyneet kilpailemaan kansainvälisyydellä, maailmankulttuuria ympäröi Suomessakin kehityskultin koko mytologia. Suomalaiset meritokraatit ovat asettuneet nöyrästi matkimisasentoon.

SOPEUTUMISEN PERINNE

Kulttuurihistorioitsijat voivat sanoa, että kaikkien rakennemuutosten aikana suomen kieleen on tulvahtanut uuden elinkeinomuodon tarvitsemia vierasperäisiä sanoja. Tekniikka — vaikkapa auraviljely — on aina ollut tietyllä tavalla yleismaailmallista, samoin henkinen kansanperinne, folklore. Mutta paikallisissa ekosysteemeissä ulkoa tulleet vaikutteet sopeutettiin paikalliseen luonnonympäristöön ja omiin historial-

lisiin elinehtoihin. Nykypäivästä kansainvälistä teknologiaa ja tiedettä ei sopeuteta suomalaiseen ympäristöön, vaan Suomea sopeutetaan yleismaailmalliseen kehitykseen. Luontoistaloudessa ihminen eli itse omaa kulttuuriaan, postlokaalisessa avaruusyhteiskunnassa kulttuuri on jo täysin ulkoajohtua vaikuttamista, tajuntateollisuutta.

Historia osoittaa, että suomalainen eliitti on ennenkin matkinut kansainvälistä kehitystä ja ollut valmis vaihtamaan kielensä ruotsiksi, latinaksi tai venäjäksi. Keskitettyjen järjestelmien aikakaudella muutos ulottuu jokaiseen kylään, eikä enää ole kansaa, joka ikään kuin piilossa säilyttäisi suomalaisuuden; kansa on työnnetty kulttuuria luovan järjestelmän ulkopuolelle. Jo Samuli Paulaharju totesi, että kun kansa luopuu omasta kulttuuristaan, se voidaan täydellisesti alistaa, yhdenmukaistaa ja tehdä henkisesti riippuvaiseksi eliittiluokasta, vallanpitäjistä.

Kapenevassa todellisuudessa suomalaiset suurmieskultit ja poliittiset valta- näytelmät käyvät irvokkaiksi. Suomea hallitsee kansainvälinen sopeutumisen laki, kehityskultin ensimmäinen ja viimeinen käsky. Suomen huuhtoutuminen pois kulttuurien joukosta on vain juppibisnestä, kansainvälistä markkina- taloutta ja pikkuteknokraattien suuruudenunelmia. Näinkö siis Suomi lopulta saavuttaa "kansainvälisen tason", finaali- paikan kulttuuri-imperiumin kehityskilpailussa? ■